
LEXICOLOGIE, LEXICOGRAFIE – LECTURI ÎN DIACRONIE

CZU:811.135.1'373'374

<https://doi.org/10.52505/filomod.2022.16.08>

CONTRIBUȚIA CERCETĂTORILOR DE LA SECTORUL DE LEXICOLOGIE ȘI LEXICOGRAFIE ÎN DEZVOLTAREA ȘTIINȚEI ÎN DOMENIU

Maria ONOFRAȘ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0552-2214>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

Ana VULPE

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9437-4326>

Institutul de Filologie Română „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”, Chișinău

The Contribution of Researchers from the Lexicology and Lexicography Sector in the Development of Science in this Field

Abstract. *In the present material we will try to make an overview of the achievements obtained over time in the field of Bessarabian academic lexicology and lexicography. From this perspective, we will point out the main research issues treated during 65 years, referring, for reasons of time and space, only to researchers who, in one way or another, more or less, have been activated in the Lexicology and Lexicography Sector, nominating the main works elaborated and published by them during this time and highlighting their contribution to the development of science in this field.*

Keywords: *lexicology issues, lexicography, retrospective, research, dictionary.*

Rezumat. *În materialul de față vom încerca să facem o examinare retrospectivă asupra realizărilor obținute în timp în domeniul lexicologiei și lexicografiei academice basarabene. Din această perspectivă, vom puncta principalele probleme de cercetare abordate pe parcursul a 65 de ani, referindu-ne, din rațiuni de timp și spațiu, doar la cercetătorii care, într-un fel sau altul, mai mult sau mai puțin, au activat în cadrul Sectorului de lexicologie și lexicografie, nominalizând principalele lucrări elaborate și publicate de ei în acest răstimp și evidențiind contribuția acestora la dezvoltarea științei în domeniu.*

Cuvinte-cheie: *probleme de lexicologie, lexicografie, analiză retrospectivă, cercetare, dicționar.*

Domeniul lexicologiei

Despre începuturile preocupărilor lexicologice putem vorbi abia prin anii '70, când, lucrând în mod practic la elaborarea mai multor dicționare, lexicografii au ajuns și la anumite generalizări de ordin teoretic pe care le-au abordat în diverse articole, studii, culegeri, iar ceva mai târziu și în monografii. E vorba de cercetătorii Silviu Berejan, Vasile Soloviov, Anton Borș, Tamara Ursu, Irina Crasnov, Ion Zaporojan, Vitalie Voitovschi, Tatiana Celac, Elena Colța, Larisa Lupușor, Gheorghe Druță, care chiar în primele decenii de existență a direcției de cercetare au contribuit la elaborarea mai multor culegeri de profil, ca *Probleme de lexicologie și lexicografie* (Chișinău, 1968), *Studii de lexicografie și lexicologie* (Chișinău, 1973). Totodată, în acea perioadă apar câteva monografii în care sunt tratate diverse probleme din domeniul lexicologiei. Amintim aici de monografia *Limba hronicului lui Dimitrie Cantemir* de Tamara Ursu, 1973, *Cuvintele, câte-s ele* de Anton Borș, apărută în 1982 ș.a. Sigur, ar trebui să vorbim întâi și întâi de patriarhul lingvisticii noastre, inclusiv al lexicologiei, acad. Nicolae Corlăteanu, care are în domeniul respectiv numeroase studii, monografii, manuale și cursuri universitare, de alți cercetători reputați (Vasile Pavel, Anatol Eremia, Maria Cosniceanu ș.a.), însă, după cum am menționat supra, ne referim în special la activitatea și realizările celor care au trecut prin Sectorul de lexicologie și lexicografie (denumire actuală). Vorbind în continuare despre cercetările lexicologice, nu putem să trecem cu vederea, în acest sens, școala lexico-semantică formată în acea perioadă în jurul reputatului lingvist Silviu Berejan. E vorba de o serie de tineri specialiști pe atunci, precum Gheorghe Popa, Vasile Bahnaru, Constantin Tănase, Gheorghe Stog, Veronica Purice, Maria Onofraș, Ana Vulpe, care sub bagheta ilustrului savant au supus cercetării diverse aspecte ale lexicului și semanticii atât în plan practic, cât și în plan teoretic, publicând numeroase articole, studii, monografii. Numeric, per ansamblu, acestea s-ar încadra în cifra de aproximativ 500. În cele ce urmează vom aminti doar de câteva lucrări mai mari, monografii în domeniu (din totalul de circa 30 de titluri), elaborate de cercetătorii din cadrul sectorului.

În acest scop ne vom referi întâi și întâi la lucrările lingvistului de profil larg, cercetătorul Silviu Berejan, care s-a simțit totuși atras, în special, de problemele de lexicologie, semantică și lexicografie. În acest domeniu savantul a reușit, după cum am menționat mai sus, să-și formeze o doctrină proprie, iar prin îndrumarea competentă a tinerilor specialiști lexicologi și lexicografi, prin coordonarea unor lucrări colective de proporții elaborate în cadrul Secției de lexicologie și lexicografie (pe atunci) a Institutului Silviu Berejan a creat o școală lexico-semantică cu viziuni noi în tratarea lexicului și în redactarea dicționarelor (a se vedea: Berejan, 1996).

Dintre principalele realizări lexicologice am menționa lucrarea sa fundamentală „Echivalența semantică a unităților lexicale”, apărută în 1973 în limba rusă, care rămâne, desigur, ca o etapă în dezvoltarea științei în acest domeniu. Scopul lucrării a fost să definească noțiunea de sinonimie, o problema mult discutată și controversată, iar criteriile de stabilire a sinonimelor fiind multiple. Acad. Silviu Berejan a tratat problema sinonimiei din perspectivă semasiologică. În această lucrare sunt abordate și multe alte probleme de semantică, precum cele ale antonimiei, omonimiei, polisemiei, raporturilor etimologice, conexiunilor dintre componenții autohtoni și cei împrumutați ai seriilor sinonimice, dintre cuvintele cu radical comun și cele cu radical diferit. Astfel, prin analiza multilaterală a sinonimiei acad. Silviu Berejan a contribuit la clasificarea, structurarea lexicului în general, ceea ce este de un real folos pentru elaborarea dicționarilor de diferit tip, pentru activitatea de traducere și pentru lingvistica comparată (Pahomi, Vulpe, 2007, p. 44). Menționăm o dată în plus că ea este și va fi o lucrare de referință pentru lexicologi.

Această direcție de cercetare lexicologică este susținută în continuare, deși cam timid pe atunci, de cercetătorii de la sector Vasile Bahnaru și Valentina Corcimari prin publicarea monografiilor „Mutații de sens: cauze, modalități, efecte” (1988) și respectiv „Terminologia moldovenească a păstoritului (pe baza materialului dialectal)” (1988, apărută în limba rusă).

O nouă etapă în cercetările lexicologice de la sector se conturează în primul deceniu al sec. XXI. Astfel, în 2002 apare monografia dnei Ana Vulpe „Verbele creării în limba română”. Obiectivul primordial al lucrării a constat în relevarea organizării sistemice a lexicului, prin prisma analizei trăsăturilor paradigmatică, sintagmatică ale unui segment lexical, și anume cel al verbelor creării. În 2005 cercetătorul Gheorghe Druță publică lucrarea „Din frământul cuvintelor” în care sunt analizate (teoretic și practic) repercusiunile generate de influența limbii ruse asupra sistemului lexico-gramatical al limbii române din Republica Moldova. În 2008-2009 apar în domeniu două lucrări semnate de cercetătorul Vasile Bahnaru: „Elemente de lexicologie și lexicografie” și „Elemente de semasiologie română”. În prima autorul trece în revistă succint istoria lexicografiei universale și naționale, în mod special insistându-se asupra realizărilor lexicografice din Basarabia. Un interes aparte prezintă informația despre diferite etape de evoluție a lexicografiei. Totodată, în lucrare se ia în discuție o serie de probleme ce țin de semantica elementelor lexicale, de teoria și practica elaborării dicționarilor. Este considerată o lucrare de ansamblu, întrucât sunt examinate aproape toate problemele referitoare la lexicologia și lexicografia de azi. Scoatem în evidență una dintre ideile autorului prin care se susține că deși „au fost editate numeroase dicționare de cele mai variate tipuri”, totuși ducem lipsă de studii teoretice privind lexicologia românească, „astfel

încât practica lexicografică devansează în mod categoric teoria elaborării dicționarilor” (Bahnaru, 2008, p. 279).

În monografia „Elemente de semasiologie română” cercetătorul Vasile Bahnaru încearcă să clarifice unele probleme de importanță majoră din domeniul semasiologiei ca, de exemplu, definiția cuvântului, definirea lingvistică a sensului lexical, tipurile de sememe, identificarea relațiilor existente între conținutul unor unități lexicale distincte etc., acestea fiind generalizate și incluse într-un cadru unic de interpretare și soluționare. În lucrare sunt analizate și categoriile funcțional-stilistice ale lexicului românesc. Totodată, sunt supuse cercetării mutațiile semantice, fiind evidențiați factorii metasemiei (extralingvistici și lingvistici). „Potrivit titlului, această operă științifică pare a fi circumscripă doar unui singur domeniu, semasiologiei, totuși, prin viziunea teoretică susținută de autor și prin perspectivele de abordare a fenomenelor lingvistice investigate, ea se integrează plenar și armonios câtorva domenii de cercetare limitrofe – lexicologie, semantică/ semasiologie, onomasiologie, lexicografie – și vine să ofere o concepție teoretică integrală, congruentă naturii ontice a faptelor de limbaj vizate, precum și să înlăture golurile ce persistau demult la capitolele de referință în lingvistica românească”, susține Veronica Păcuraru într-o recenzie la care a fost supusă lucrarea (Păcuraru, 2010, p. 129).

Remarcăm că lucrările pot servi drept un compendiu de lexicologie și lexicografie pentru studenții de la filologie.

Tot la școala lingvistică a savantului notoriu, academicianul Silviu Berejan, s-a format și regretata cercetătoare Veronica Păcuraru. Manifestând interes față de mai multe domenii ale limbii, precum lingvistică romanică, filosofia limbajului, semantică și pragmatică, traductologie etc., cele de lexicologie și lexicografie i-au suscitat atenția în mod deosebit. Printre lucrările serioase referitoare la problemele de lexicologie și lexicografie merită a fi menționată monografia „Semnul lexical și dezambiguizarea lui semantică”, asupra căreia a trudit, practic, până în cea din urmă suflare. E un studiu amplu, realizat în cunoștință de cauză și cu multă dăruire de sine. Autoarea abordează o serie întreagă de probleme, atât de natură teoretică, cât și practică, referitoare la semnul lexical. Acesta este analizat, cu lux de amănunte, în relație directă cu alte noțiuni apropiate, ca *semnificație*, *referință*, *desemnare*, *denotație* etc.

Mai târziu, între anii 2008-2011 în cadrul proiectului „Subsistemul lexical al limbii: analiză semantică și descriere lexicografică” o parte din membrii sectorului (Vasile Bahnaru, Ana Vulpe, Violeta Ungureanu, Petru Derescu și Lidia Vrabie) este antrenată în activitatea de cercetare a lexicului funcțional românesc din perspectivă didactică, aceasta materializându-se într-un manual de lexicologie. Obiectivul lucrării a constat în cercetarea și

prezentarea cât mai accesibilă a noțiunilor de bază privind structura lexicală a limbii române, în descrierea relațiilor lexico-semantice dintre unitățile lexicale ale limbii române, în ilustrarea informației teoretice printr-o serie de exerciții aplicative. Lucrarea constituie o sinteză a principalelor noțiuni din lexicologie, cuprinzând o descriere de ansamblu a lexicului românesc, actualizată teoretic și aplicativ. De rând cu expunerea reperelor gnostico-teoretice ale temelor au fost prezentate și exerciții de antrenament verbal în vederea formării la cititori a competențelor necesare în domeniu. La elaborarea exercițiilor s-a ținut cont de principiile de bază ale procesului de eșalonare a materialelor didactice: acestea sunt variate, expuse în context situațional și gradate în funcție de dificultate și de obiectivele preconizate la anumite trepte ale studierii temei corespunzătoare.

Apropiindu-ne cronologic de etapa actuală a cercetărilor lexicologice, menționăm că în cadrul sectorului sunt în proces de elaborare, chiar definitivare, două monografii. E vorba de două dintre tinerele noastre cercetătoare, Liliana Botnari, care se interesează de problema variabilității în limbă, o problemă puțin studiată, și Livia Caraman-Căruntu, care abordează problema îmbogățirii „explozive” a lexicului românesc cu englezisme, în special cea a adaptării lor la vocabularul limbii române. Sunt speranțele și perspectiva sectorului.

Domeniul lexicografiei

În domeniul lexicografiei realizările în timp ale cercetătorilor de la sector sunt mult mai palpabile, chiar copleșitoare – aproximativ 80 de dicționare, o bună parte din ele fiind de proporții. Dacă ar fi să punctăm, cronologic, câteva aspecte din activitatea lexicografilor, ar trebui să începem cu dicționarele bilingve de uz general. Deși în comunicarea de față ne-am propus să vorbim despre cercetătorii și lucrările elaborate în cadrul Sectorului de lexicologie și lexicografie, desigur, nu putem să nu evidențiem faptul că în istoria lexicografiei basarabene, se impune, în primul rând, înainte-mergătorul Nicolae Corlăteanu, în special, prin dicționarele bilingve, și anume prin cele rus-române. Unul dintre acestea este *Dicționarul rus-român* apărut în 1954, care includea circa 46.000 de cuvinte. Mai târziu, în 1967, vede lumina zilei un *Dicționar rus-român* ce cuprindea cu vreo 15 000 de cuvinte mai mult decât cel din 1954. Acesta din urmă este o lucrare lexicografică de o valoare substanțială, nu doar ca volum, ci și ca structură și, mai ales, ca traducere, fiind o lucrare elaborată pe principii adevărat științifice (a se vedea: Vulpe, 2016).

Mai târziu în cadrul sectorului se lucrează la *Dicționarul rus-moldovenesc* în trei volume, ce a văzut lumina tiparului între anii 1987-1988. Această lucrare rămâne până în prezent a fi cea mai voluminoasă și importantă lucrare de acest gen: peste 80000 de cuvinte-titlu cu numeroase exemple și expresii

frazeologice ale limbii ruse cu echivalentele lor în limba română. Selecția cuvintelor rusești, găsirea echivalentelor românești adecvate, înregistrarea numeroaselor construcții de limbă, precizările facultative din paranteze este, fără îndoială, meritul autorilor, care s-au străduit să scoată în evidență valorile semantice și expresive ale lexicului. Menționăm că acest dicționar este unic în lexicografia românească prin faptul că s-au înregistrat nu numai sensurile cuvintelor, dar și nuanțele de sens, ceea ce nu s-a făcut până atunci în niciun dicționar. La elaborarea acestei lucrări a participat un colectiv numeros de lexicografi: Anton Borș, Tatiana Celac, Marcu Gabinschi, Larisa Lupușor, Vasile Soloviov, Vitalie Voitovschi, Elena Colța, Gheorghe Druță, Tamara Popovschi, Tamara Ursu, Ion Zaporojan. Coordonarea lexicografică și redacțională a fost efectuată de Vasile Soloviov și Anton Borș. După cum se știe, acest dicționar nu mai este în circulație, la el, practic, nu mai apelează astăzi numeni. Lucrarea s-a devalorizat odată cu trecerea la grafia latină. În realitate acest dicționar prezintă interes atât științific, cât și practic și a fost apreciat la vremea lui ca fiind de autentică valoare. Nu ar fi deloc rău să fie transcris în alfabet român, actualizat și completat, pentru că, cel puțin, în spațiul de dincoace de Prut mai e nevoie de el.

Activitatea în domeniul lexicografiei continuă cu *Dicționarul român-rus sinonimizat*, Chișinău, 2005, conceput în 2 volume (autori: Anton Borș, Tatiana Celac, Larisa Lupușor, Tamara Pahomi, Tamara Ursu, Vitalie Voitovschi, Angela Chiriță, Maria Onofraș, Galina Cotelea. Redactor coordonator Anton Borș. Redactori Tatiana Celac, Tamara Pahomi, Tamara Ursu, Vitalie Voitovschi). Autorii își puneau mari speranțe în viitorul acestui dicționar, dar din păcate, realitatea crudă a dezmințit încrederea lexicografilor. Volumul II nu a mai apărut, din lipsă de mijloace financiare și, spre mare regret, cu scurgerea timpului, li s-au pierdut urmele fișelor lexicografice cu conținutul acestei lucrări, căci așa se lucra pe atunci la elaborarea unui dicționar. *Dicționarul român-rus sinonimizat* (vorbim doar de vol. I editat) însumează în fond două dicționare – unul de traducere a cuvintelor din limba română în limba rusă și altul de sinonime. În prefața lucrării redactorul coordonator Anton Borș menționa că dicționarul are un caracter de pionierat, ideea sinonimizării aparținându-i, sugerată parțial de *Dicționarul italian-român*, 1983. Credem că nu vom exagera dacă afirmăm că prin modul în care a fost conceput dicționarul, prin bogăția expresiilor frazeologice, a sinonimelor, lucrarea poate fi considerată o realizare originală, un model în domeniul lexicografiei bilingve, atât românești, cât și străine. Datorită calităților sale incontestabile și a modului extrem de serios și profesionist în care a fost alcătuită, lucrarea merită o atenție deosebită. În acest sens, credem că elaborarea volumului II este mai mult decât necesară.

Dintre dicționarele rus-române și român-ruse, de autor, editate de către cercetătorii secției noastre și care s-au evidențiat prin metode noi de alcătuire, prin principii și criterii noi de selectare a cuvintelor etc., trebuie menționate cel puțin câteva. Demn de amintit este *Dicționarul rus-român*, Chișinău, 1999, elaborat de Anton Borș în colaborare cu Ion Zaporojan. Lucrarea conține 17 000 de cuvinte din lexicul uzual al limbii ruse, expresii frazeologice cu traducerea lor adecvată în limba română; *Dicționar rus-român, român-rus*, pentru elevi, elaborat de Ana Vulpe împreună cu Ion Zaporojan; *Dicționar român-rus, rus-român* (autor Ana Vulpe) – o lucrare mai cuprinzătoare, adresată publicului larg, care înglobează, pe lângă cuvintele-titlu, și îmbinări de cuvinte, expresii frazeologice, acoperind toate aspectele vieții social-politice. Microcontextele prezente în dicționar sistematizează posibilitățile combinatorice existente. Acest lucru este foarte important din punct de vedere didactic, căci în așa fel se exclud eventualele greșeli de interferență cu limba română. Dicționarul le permite utilizatorilor să găsească soluții și la unele probleme ce țin de cultivarea limbii și de calitatea limbii ruse și a celei române. Acest din urmă dicționar este inclus în Corpusul de dicționare online ABBYY Lingvo, un produs de dicționare multilingve cu circuit mondial; *Mic dicționar rus-moldovenesc de sinonime*, editat în 1985, și *Dicționar român-rus de sinonime*, editat în 2005, alcătuite de Anton Borș. În aceste lucrări autorul pune la bază particularitățile lexicale ale limbii române, căutând să găsească echivalentele stilistice corespunzătoare din limba rusă sau română. Ca să stăpânim bine limba, trebuie să știm a folosi sinonimele, să cunoaștem bine părțile comune și nuanțele lor semantice – remarca acad. N Corlăteanu în Prefața dicționarului (a se vedea: Borș, 2005, p. 4). Alte două lucrări elaborate și discutate la Sector sunt *Dicționarul moldovenesc-rus*, elaborat de Ion Ețcu, Tamara Ursu, Tatiana Celac și *Dicționarul român-rus* elaborat de aceiași autori, ambele redactate de Tatiana Celac. Dicționarele au câte 31000 de cuvinte-titlu uzuale, precum și un număr considerabil de expresii. Pe lângă fondul tradițional în lucrare au fost incluse și unele cuvinte, sensuri și expresii noi, o parte a cărora o constituie internaționalismele. Au fost inserați și termeni de circulație largă.

Nu sunt de neglijat nici dicționarele bilingve de termeni speciali elaborate de lexicografii de la sector. Astfel, în 2007 Ana Vulpe publică (în colaborare cu Dumitru Popovici) *Dicționar de termeni finaciari și comerciali rus-român-englez, român-rus*, în 2012 – *Dicționar de termeni lingvistici român-francez* și în 2015 – *Dicționar de termeni lingvistici francez-român* (coautor Zinaida Radu).

Cu participarea cercetătorilor de la Sectorul de lexicologie și lexicografie a apărut și o serie de dicționare explicative.

Dintre principalele realizări lexicografice monolingve am menționa *Dicționar explicativ al limbii moldovenești* (DELM) în 2 vol. (primul volum – 1977, al doilea – 1985), care este o lucrare lexicografică în multe privințe originală. Originalitatea ei, în special, vol. II, constă în aplicarea unor principii moderne de structurare și descriere a materialului faptic, în tehnica de prezentare sistemică a tuturor părților de vorbire și în special a verbului, pentru care au fost elaborate formule-tip, aplicate în mod consecvent în corpul dicționarului. Modul de interpretare semantică și gramaticală a unităților lexicale a atras atenția specialiștilor și a opiniei publice. Responsabil de vol. I a fost Vasile Soloviov, vol. II – redactor principal acad. Silviu Berejan. Redactori: vol. I – Maria Podică, Vasile Soloviov, Tamara Ursu, Anton Borș, Vitalie Voitovschi; vol. II – Anton Borș, Ion Zaporojan, Nicolae Mățaș, Ion Mocreac, Gheorghe Rusnac, Tamara Ursu, Tatiana Celac, Alexei Cenușă. La citirea și confruntarea materialelor în corectură au luat parte Maria Onofraș, Veronica Purice și Eliza Roșcovan.

Dicționar explicativ uzual (DEU) – apărut în 1999 și alcătuit de Maria Onofraș, Claudia Rusu, Ana Vulpe, Lidia Vrabie, Ion Zaporojan. Au conlucrat la redactare și dr., prof. univ. Ioan Oprea (Iași), fiind și redactor de editură, dr. Lucreția Mareș, Eleonora Popa și Ion Dănăilă – lingviști din București, Institutul de Lingvistică. Conducătorul lucrării – academicianul Silviu Berejan. Dicționarul conține aproximativ 35 000 de cuvinte selectate după două criterii. Primul ține de frecvența cuvintelor în limba actuală, care include atât cuvinte din limba contemporană, cât și arhaisme, regionalisme, istorisme etc., dar întâlnite frecvent în literatura clasică. Menționăm în mod special contribuța redactorului Ioan Oprea care a curățat volumul de acel iz basarabean care mai persistă în mediul nostru. Al doilea criteriu ține de utilizarea rațională a spațiului. S-a renunțat la diminutive, augmentative, infinitive lungi, participii, al căror sens îl putem deduce din cel al cuvântului de bază. Din termeni au fost selectați doar cei determinologizați, iar din cuvintele recente au fost reținute doar cele care se bucură de o largă circulație și au șansa de a rămâne în limbă. La elaborarea *Dicționarului explicativ uzual* au fost aplicate, sub conducerea acad. Silviu Berejan, metode noi de redactare, mai avansate din punct de vedere științific, relevându-se tabloul ontologic al vocabularului limbii române. DEU este un dicționar normativ, întrucât redactorii, prin numeroase și variate indicații, s-au străduit să impună publicului normele limbii literare. Dicționarul are numai definiții analitice care redau exact trăsăturile specifice ale cuvintelor într-o exprimare clară, concisă, accesibilă și frumoasă. Definițiile au fost ilustrate cu frazeologisme uzuale și exemple redacționale pentru înțelegerea mai exactă a sensurilor.

Dicționar explicativ și etimologic, 2007, autor Ana Vulpe. Deși nu are un caracter exhaustiv, dicționarul reunește cuvinte ce acoperă un inventar lexical

de o mare diversitate: elemente din fondul comun, neologisme, termeni, dar și cuvinte învechite, regionalisme, elemente derivative, expresii frazeologice, locuțiuni. La sfârșitul articolului lexicografic este indicată etimologia cuvântului. Fiecare cuvânt cuprinde o definiție analitică succintă, laconică și accesibilă, urmată de sinonime și material ilustrativ.

Grație angajaților de la sector, cercetarea s-a soldat și cu un *Dicționar explicativ de cuvinte și sensuri recente* (cu exemple din limbajul uzual), 2016. Autori: Veronica Păcuraru, Violeta Ungureanu, Ana Vulpe. Conducătorul lucrării Veronica Păcuraru. Revizia finală Veronica Păcuraru, Ana Vulpe.

Actualmente, după cum se știe, în vocabularul românesc au pătruns masiv cuvinte și sensuri inedite, ceea ce se datorează îndeosebi împrumuturilor mai recente din engleză, în primul rând, apoi din franceză, italiană, germană. Desigur, cei ce posedă aceste limbi le vor include adecvat în orice context, iar cei ce nu le cunosc le vor desprinde lesne înțelesul din dicționar. Autorii lui au reușit să examineze destul de minuțios inovațiile actuale din lexicul limbii române, ce s-au produs într-o perioadă relativ mică (2000-2015), când au intrat cele mai multe lexeme, pe care vorbitorii, uneori, le întrebuițează impropriu. Putem accentua că, în comparație cu alte dicționare de acest gen, acesta din urmă include cele mai recente cuvinte și sensuri pe care vorbitorii, cel puțin cei instruiți, trebuie să le cunoască, pentru a nu comite erori lexicale. Am putea spune fără ezitare că această lucrare, fundamentală și originală, este un adevărat vademecum pentru oricine.

Dicționar explicativ tematic, 2020, autori: Maria Onofraș, Tamara Pahomi, Valeriu Sclifos, Lidia Vrabie, Ana Vulpe, coordonatorul lucrării Ana Vulpe, lectura finală: Maria Onofraș, Ana Vulpe. Lucrarea face parte din seria de dicționare tematice explicative de uz didactic. Deși există deja o anumită tradiție, cel puțin în lexicografia europeană, actualul dicționar este unicul în arealul românesc. El cuprinde, într-o formulă redusă, cele trei sfere conceptuale de bază: Universul, Natura, Omul, divizate în domenii și subdomenii. Optând pentru clasificarea noțională a cuvintelor, opusă celei alfabetică, autorii și-au propus să reflecte raporturile dintre cuvinte, caracterul sistemic al lexicului, organizarea lui în câmpuri sau grupuri tematice. În cadrul unui subgrup cuvintele sunt repartizate după părți de vorbire, apoi aranjate în ordine alfabetică. La realizarea dicționarului s-a ținut cont de anumite principii, în special: 1) toate definițiile sunt de tip analitic; 2) cuvintele-sinonime au definiții similare etc. Lucrarea cuprinde și o anexă cu un *Indice*, în care întreg inventarul de cuvinte este aranjat într-o ordine alfabetică generală, cu indicarea paginii unde ar putea fi găsit un cuvânt. Indicele permite a judeca despre volumul integral al lucrării, despre numărul total de elemente lexicale descrise. Dicționarul este unul original, singular, prin faptul că se înscrie într-o

categorie de lucrări lexicografice mai rară, mai puțin cunoscută, mai puțin obișnuită – cea a dicționarilor ideografice.

Membrii Sectorului de lexicologie și lexicografie au elaborat și lucrări în domeniul lexicografiei didactice. Unul dintre dicționarele care s-a impus pe piața basarabeană, și nu numai, este *Dicționarul explicativ ilustrat. Clasele I-IV*, 2003. Conceput într-o manieră ingenioasă prin definițiile sale, are o orientare metodică bine determinată, un adresat concret și ține cont în mod neabătut de scopurile, sarcinile și specificul vârstei date. Dicționarul este abundent ilustrat, desenele aducând o notă vie, atrăgătoare, îndeplinind și un scop practic esențial: clasifică și individualizează numeroase noțiuni care, prin forța împrejurărilor, au o definiție sumară. Succesul de care se bucură acest dicționar în spațiul românesc se datorează în bună parte capacității autorilor (Ana Vulpe, Maria Onofraș, Claudia Rusu, Tamara Popovschi, Lidia Vrabie, Ion Zaporojan). Dovadă servește și premiul *Cartea anului*, decernat la Târgul de Carte de la București, 2003, dar și numeroase ediții ulterioare – 2007, 2014.

Dicționar explicativ pentru elevi, 2003. Autori Maria Onofraș, Claudia Rusu, Ana Vulpe. Dicționarul cuprinde 26000 de cuvinte care reprezintă vocabularul real, necesar unui elev și constituie una din primele încercări de sistematizare a lexicului în cuiburi derivative, concentrând astfel potențialul semantic la maximum. Spre exemplificare prezentăm cuvântul *pădure* – și derivatele lui *pădurar*, *păduratic*, *pădurărit*, *pădurean*, *pădureancă*, *pădureț*, *păduros*, *a împăduri*, *a despăduri* etc. Acest dicționar s-a bucurat tocmai de 7 ediții.

Un dicționar cunoscut și des utilizat este *Dicționarul explicativ pentru elevi*, 2000, autori, Vasile Bahnaru și Veronica Păcuraru. Acest dicționar relevă tendința autorilor de a conjuga un punct de vedere lexicografic practic, fapt care permite a construi un sistem de prezentare a unităților lexicale din dubla perspectivă: atât sub unghiul de vedere al relațiilor lexicale ce caracterizează cuvintele decrise ca unități ale codului limbii, cât și sub aspectul particularităților de funcționare discursivă a lor. Fiind reeditat, dicționarul este binevenit și în contextul în care de la apariția primei ediții (1991) și până astăzi s-au produs câteva evenimente în plan lingvistic: apariția a numeroase neologisme cu conținut științific, tehnic, politic etc., care au fost riguros selectate și incluse în registru. Fiecare sens este dotat cu o definiție lexicografică analitică care corespunde principiului substituibilității, conform căruia definiția numai atunci este reușită, când substituie perfect în context cuvântul din registru.

În cadrul proiectului instituțional *Subsistemul lexical al limbii române: analiză și descriere semantică și lexicografică* a apărut *Dicționarul de cuvinte, locuțiuni și expresii frazeologice echivalente*, 2016. Autori: Tamara Pahomi,

Valeriu Sclifos, Lidia Vrabie, Ana Vulpe. Conducătorul lucrării Ana Vulpe. În lucrare s-a încercat să se prezinte o formulă de structurare a informației semantice într-un tip de dicționar în care unitățile lexicale monomembre pot fi dublate, sub aspect semantic și gramatical, de unități polimembre echipolente. Prin urmare, drept intrări în Dicționar sunt considerate doar acele cuvinte care au, cel puțin, un echivalent semantic constituit dintr-o grupare de cuvinte osificate, adică mai întâi au fost identificate locuțiunea sau frazeologismul, determinat sensul lor și, în cazul în care acesta poate fi exprimat printr-o unitate lexicală monomembră, atunci atât unitatea lexicală monomembră, cât și gruparea de cuvinte osificată au intrat în corpusul dicționarului. Scopul final al aceste lucrări a fost să ofere celor interesați un instrument de lucru și în caz de necesitate, și în caz de delectare spirituală, întrucât frazeologismele formează, după cum afirma marele scriitor clasic M. Eminescu, „adevărata bogăție a limbii” și „dau fiecărei limbi o fizionomie proprie”.

Mic dicționar de cuvinte și expresii celebre, conceput de Anton Borș și editat în 2009. Această cărțuie cuprinde doar un strop din marele ocean al înțelepciunii omului, al moralității acestuia – menționează în prefață autorul. Aveți în față o mică călăuză-cheie spre a deschide drumul către stele, a cultiva frumosul, binele, adevărul, compasuinea, perfecțiunea morală, iubirea de aproapele nostru și alte virtuți. „Cuvintele și expresiile lansate odată de marii gânditori ai limbii, inclusiv și de cei români – Miron Costin, Dimitrie Cantemir, Mihai Eminescu, Grigore Vieru, Mihai Cimpoi etc. – spune în continuare autorul – le-am selectat la îndemnul inimii, din diferite surse” (Borș, 2012, p. 5). În 2012 apare *Breviar de maxime și meditații*, conceput tot de lexicograful Anton Borș. Breviarul înmănușează maxime și cugetări risipite în diverse opere ale măștrilor de altădată, începând cu exemple din anticul Sophocles și încheind cu aforisme lansate și traduse de scriitorii Grigore Vieru, Aureliu Busuioc, Igor Crețu, Alexandru Cosmescu, Vladimir Beșleaga ș.a.

Membrii sectorului au participat și la realizarea proiectului *Unitățile sinonimice, antonimice și paronimice în sistemul lexical al limbii și descrierea lor lexicografică*. Rezultatul acestui proiect l-a constituit seria de dicționare speciale: de sinonime, de antonime, de paronime și de omonime: 1) *Dicționar de sinonime*, 2007, *Dicționar de sinonime al limbii române* (cu exemple), 2014. Interesul pentru aceste cărți se impune prin prestigiul numelui cercetătorilor: Anton Borș, Tamara Pahomi, Claudia Rusu, Valeriu Sclifos, Ana Vulpe. Coordonatorul lucrării Ana Vulpe, lectură finală Tamara Pahomi, Ana Vulpe. Prin o pregătire și o experiență lexicografică foarte bună, dobândită în cadrul sectorului, autorii ne oferă o lucrare deosebit de utilă pentru publicul larg. Rigurozitatea științifică e unul dintre obiectivele principale spre care tind

autorii lucrării și realizarea acestui obiectiv a presupus respectarea strictă a unor principii obligatorii pentru un dicționar de acest tip – criterii externe (ordinea alfabetică, frecvența) și criterii interne (semantice). În primul rând, cuvintele au fost selectate după criteriul frecvenței, fiind înglobate, în special, cele de uz general, care se bucură de o largă circulație în limbă. În al doilea rând, fiecare cuvânt-titlu este urmat de sinonime sau serii sinonimice, evitându-se trimiterile obositoare de la un cuvânt la altul. În al treilea rând, pentru cuvintele-titlu se indică accentul și categoria morfologică; în cazul unora, a împrumuturilor recente, se precizează normele de scriere și de pronunțare corecte. Și, în sfârșit, criteriul semantic a permis stabilirea echivalențelor după sensuri. Dicționarul combină criteriul semantic cu valorile funcționale – enumerarea sinonimelor se realizează de la cele literare spre cele neliterare, de la cele de largă circulație spre cele de circulație mai restrânsă, de la cele neutre la cele cu valoare stilistică. O astfel de repartitie indică sinonimului toți parametrii de care are nevoie pentru a ști când și cum se pot înlocui reciproc. Pentru înțelegerea exactă a sensului și pentru a oferi un model de includere adecvată într-un context, fiecare serie sinonimică este ilustrată cu scurte contexte redacționale, care au fost gândite și formulate exact pentru sensul respectiv.

Cercetătorii de la sector au publicat și un *Dicționar de omonime al limbii moldovenești*, 1988, redactor principal acad. Silviu Berejan, redactori și alcătuitori Vasile Bahnaru, Veronica Purice. Au mai colaborat Vasile Botnarcu, Ion Zaprojan. Lucrarea este însoțită de un amplu studiu introductiv, scris de Silviu Berejan, Vasile Bahnaru, Ion Zaprojan.

Problema omonimelor întâmpina dificultăți din cauza înțelegerii diferite a fenomenului dat. Astfel, unele lucrări de lexicologie, unele manuale împart omonimele în omonime propriu-zise, omofone și omograme. Această sistematizare este puțin convingătoare din punct de vedere teoretic și nu ne vorbește nimic despre omonimele rezultate din diferențierea semantică a cuvintelor polisemantice, despre omonimele etimologice, despre omonimele ce aparțin la diferite clase sau categorii gramaticale etc. (a se vedea *Dicționar de omonime al limbii moldovenești*, 1988, Prefață, p. 10). Autorii au realizat o nouă viziune asupra omonimelor din limba română, propunând propria clasificare: omonime lexicale, omonime lexico-gramaticale și omonime morfologice. În această lucrare este pus accentul pe omonimia lexicală, care constituie „nucleul” fenomenului general în limbă (*ibidem*, p. 7). În concepția autorilor omonime sunt două sau mai multe cuvinte ce se pronunță la fel, însă au sensuri lexical diferite, deci este vorba de două trăsături esențiale ale acestui fenomen și anume: coincidența formală, sonoră și diferența de sens.

Problema omonimiei a fost și în vizorul cercetărilor lexicografice ale savantului Vasile Bahnaru, care a pornit de la fenomenul omonimiei

reinterpretat în lumina investigațiilor științifice de ultima oră, de la realizările teoretice ale lexicografiei române. Astfel omonimele au fost identificate pornind de la următoarele criterii: 1) etimologic, în cazul când unitățile de vocabular au origine diferită; 2) gramatical, în virtutea faptului că una și aceeași unitate lexicală nu poate aparține concomitent la două sau mai multe clase morfologice; 3) derivativ, în situația când două sau mai multe unități lexicale derivă fie de la radicali diferiți, fie de la radicali omonimi sau sunt formate cu ajutorul unor afixe omonime; 4) semantic, atunci când omonimele s-au format în urma dezintegrării semantice a unor cuvinte polisemantice. Toate blocurile omonimice sunt identificate în baza acestor criterii și fiecare unitate este însoțită de exemple concrete, împrumutate din literatura artistică sau create ad-hoc de către autor.

În cadrul acestui proiect a fost elaborat și *Dicționarul de paronime*, 2007, ediția a II-a, revăzută și exemplificată – 2018. La această lucrare au colaborat Lidia Vrabie și Ana Vulpe. Conducătorul lucrării Ana Vulpe. Existența unei imense bogății de paronime a pus în fața autorilor o problemă dublă: selectarea materialului care să constituie inventarul lucrării și corectitudinea formei și a sensului. În acest context, o explicație de rigoare se impune în ce privește delimitarea categoriei de paronim. În lucrarea de față s-a pornit de la accepția paronimiei în sens îngust. Astfel, au fost prezentate drept paronime cuvintele cu asemănare maximă de formă și cu sens diferit, care au un procent de confuzie înalt (de ex. *alizie* – *iluzie*, *a investi* – *a investi*, *familial* – *familiar* etc.). Adică au fost selectate perechile de cuvinte (atât din limbajul general, cât și din cel terminologic) ce se confundă frecvent, dar și cele ce ascund în sine pericolul folosirii lor incorecte în vorbire. Originalitatea lucrării constă în faptul că pentru o mai bună înțelegere a sensurilor cuvintelor paronimice definițiile sunt însoțite, aproape în totalitate, cu exemple redacționale.

Dintre dicționarele de antonime, amintim, în ordine cronologică, de unul elaborat de Gheorghe Druță și Valentina Corcimari. Redactor – Gheorghe Druță, conducătorul lucrării – acad. Silviu Berejan, apărut în 1988. Lucrarea include o bună parte din fondul de antonime al limbii române. Manifestând aspecte semantice polare, antonimele lexicale servesc drept un important mijloc stilistic, capabil să facă mesajul mai plastic și mai sugestiv. În partea introductivă a lucrării autorii definesc antonimele lexicale drept cuvinte cu sensuri opuse, care oglindesc un anumit tip de relații semantice și se pot angaja în relații contrare, se presupun și se completează reciproc și care fac parte din aceeași clasă lexicală, adică reprezintă aceeași parte de vorbire. În 2002, Gheorghe Druță elaborează și editează un alt dicționar de antonime, de această dată, racordat la necesitățile elevilor, acesta făcând parte din seria Biblioteca școlarului. Ceva mai târziu, 2004-2007 în cadrul proiectului

Unitățile sinonimice, antonimice și paronimice în sistemul lexical al limbii și descrierea lor lexicografică, cercetătorul Gheorghe Druță își concentrează activitatea asupra elaborării unui dicționar de antonime mai cuprinzător, după principii revăzute și cu un set de material ilustrativ pertinent pentru fiecare cuplu antonimic. Din păcate, din lipsă de surse financiare, acesta nu a văzut lumina tiparului când era în viață autorul. Ne străduim ca până la finele anului lucrarea să apară, cel puțin, în variantă electronică.

Un alt dicționar de antonime (cu exemple din literatura artistică) este cel elaborat de Vasile Bahnaru, apărut în mai multe ediții (2013, 2016). Textul propriu-zis al dicționarului este precedat de un studiu introductiv care scoate în evidență elementul semantic prin care un cuvânt se opune altuia, adică acea parte a sensului cuvântului în baza căreia se stabilește raportul de antonimie. În dicționar perechile antonimice sunt însoțite de definiții concise, clare, din care derivă atât trăsătura semantică comună, elementul lor unificator, cât și acea parte de sens prin care termenii respectivi se opun. După fiecare definiție este plasat unul sau mai multe exemple care demonstrează utilizarea corectă a elementelor blocului în contexte concrete.

Încheiem trecerea în revistă a lucrărilor lexicografice elaborate pe parcursul a mai mult de șase decenii de cercetătorii de la Sectorul de lexicologie și lexicografie cu o lucrare care, iertată să ne fie lipsa de modestie, încununează strădaniile generațiilor de lexicografi basarabeni, a căror activitate, de fapt, ne-a permis să nu reluăm totul de la capăt, și anume recent apărutul *Dicționar explicativ al limbii române actuale*, în 4 volume, editat cu sprijinul financiar al Departamentului pentru Relația cu Republica Moldova, căruia îi aducem sincere mulțumiri și pe această cale. Lucrarea a fost realizată de lexicografi experimentați, dar și mai tineri, cu mai puțină experiență, dar pasionați de munca lexicografică, întrucât fără pasiune, fără dragoste și, principalul, fără răbdare, fără dexteritate, nu se poate activa în acest domeniu. Autori: Vasile Bahnaru, Liliana Botnari, Livia Căruntu-Caraman, Viorica Molea, Maria Onofraș, Tamara Pahomi, Valeriu Sclifos, Lidia Vrabie, Ana Vulpe. Coordonatoare: Ana Vulpe.

Dicționarul este unul de proporții, actualizat la realitatea limbii, cuprinzând peste 60.000 de cuvinte, locuțiuni și expresii. Deși ca număr de unități lexicale explicate nu depășește alte dicționare de acest tip (spre ex., DEXI include 81.000 de cuvinte, DEX-ul ediția a III-a din 2016 – peste 67.000 de cuvinte), totuși calificativul de lucrare mare, cuprinzătoare (1972 de pagini) este îndreptățit de informația complexă pe care o cuprinde, fiind unul dintre puținele dicționare, poate unicul, în care, pe lângă partea de bază – cea explicativă, articolul lexicografic mai cuprinde (într-o paranteză plasată înaintea părții explicative) indicații privind unele dificultăți de pronunție, de silabație fonetică, de ortografie, dificultăți de ordin morfologic etc. Totodată, definiția este urmată

de elementele de echivalență sau/ Și opoziție respective, adică cititorul va avea la dispoziție atât sinonimele, cât și antonimele cuvântului sau sensului și nu va trebui să le caute prin alte tipuri de dicționare. Cuvintele sunt ilustrate cu exemple, doar că acestea sunt delimitate strict de definiția propriu-zisă, oferind modele de utilizare a cuvintelor în context. La sfârșitul articolului lexicografic se indică și paronimul cuvântului, în cazul în care se atestă. Astfel, l-am putea numi dicționar-minibibliotecă. Deși, evident, dicționarul nu este unul de sinonime și nici de antonime sau paronime, informațiile privind aceste relații semantice amplifică caracterul didactic al lucrării.

În prezent, în cadrul proiectului de cercetare *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, subtema *Cercetarea și valorificarea lexicului limbii române în context general românesc*, se elaborează un dicționar de englezisme recente cu exemple. Trudesc la el Livia Caraman, alcătuire de articole lexicografice, și Ana Vulpe, redactare articole lexicografice. Sperăm să se finalizeze o lucrare utilă publicului larg, mai ales în contextul „invaziei” de englezisme din ultimele decenii. Or, limba unui popor, în speță vocabularul ei, trebuie să se adapteze permanent la condițiile mediului sociopolitic, economic și cultural în care acesta trăiește.

Totodată, în cadrul aceluiași proiect membrii sectorului desfășoară o activitate intensă în direcția digitalizării dicționarilor academice elaborate pe parcursul acestor 65 de ani. Suntem abia la început de cale și, în acest sens, avem de parcurs o cale lungă și deloc ușoară, întrucât o bună parte din lucrările lexicografice menționate supra sunt cu grafie rusă și e nevoie să se efectueze mai multe procese (scanare, transliterare, parsare etc.) până a le vedea în variantă digitalizată. Dar începutul e promițător. Avem creată o platformă dex.ifr.md pe care sunt încărcate deja vreo trei dicționare. Sperăm să putem propune publicului larg un corpus de mai multe dicționare digitalizate care să poată fi accesat de oricine.

Încheind partea comunicării în care s-a vorbit despre dicționare, nu putem să nu menționăm ideea că operele lexicografice sunt veritabile obiecte de cultură, având un pronunțat caracter practic și fiind consultate de cele mai diverse categorii de cititori. Totodată, fără a insista asupra dificultăților enorme pe care le presupune realmente elaborarea unui dicționar și mai ales a unui de proporții și de echipă, îl invocăm pe ilustrul filolog italian Giulio Cesare Scaligero, care susținea că, „mai ușoară poate fi socotită pentru cineva osânda de a munci toată viața la ocnă, decât aceea de a face un dicționar”. Iar proeminentul lingvist, inclusiv lexicograf, regretatul Silviu Berejan susținea că „alcătuirii de dicționare sunt sclavi ai materialului de limbă ce îi copleșește prin imensitatea sa”.

Acestea ar fi câteva dintre realizările mai evidente ale celor care au constituit sau constituie actualmente cadrul cercetărilor academice din

domeniile lexicologie și lexicografie ale Institutului de Filologie „Bogdan Petriceicu-Hasdeu”.

În concluzie menționăm că, la prima vedere, cele expuse supra ar părea niște date simple, statistice, însă ele înglobează ani de muncă, de zbucium, de bucurii, de succese, poate și de anumite nereușite, ale celor care au format de-a lungul timpului echipa Sectorului de lexicologie și lexicografie în cadrul institutului. Oricum, credem că, prin lucrările elaborate pe parcursul a 65 de ani, membrii acestui sector (din toate timpurile) au contribuit într-o măsură palpabilă la scrierea și îmbogățirea istoriei științei lexicologice și lexicografice românești.

Iar noi, lexicologii, lexicografii de astăzi, prin ceea ce facem și vom mai face cât ne va mai fi îngăduit, considerăm că vom continua să le aducem un pios omagiu tuturor celor de dinaintea noastră, care au activat în cadrul Sectorului de lexicologie și lexicografie al Institutului și cărora „le slujim memoria” pe parcursul întregii noastre activități.

Referințe bibliografice:

1. BBAHNARU, Vasile. *Elemente de lexicologie și lexicografie*. Chișinău: Știința, 2008, 308 p.
2. BAHNARU, Vasile, PURICE, Veronica. *Dicționar de omonime al limbii moldovești*. Chișinău: Lumina, 1988, 598 p.
3. BEREJAN, Silviu. Cinci decenii de studiere a limbii. Lexicologie și semantică. În: *Revistă de lingvistică și știință literară*. 1996, nr. 4, p. 21-23.
4. BORȘ, Anton. *Breviar de maxime și meditații*. Chișinău: S.C Profesional Service, 2012, 286 p.
5. BORȘ, Anton. *Dicționar român-rus de sinonime*. Chișinău: Litera, 2005, 442 p.
6. PAHOMI, Tamara, VULPE, Ana. Aspecte ale contribuției acad. Silviu Berejan în domeniul lexicologiei și lexicografiei. În: *Revistă de lingvistică și știință literară*. 2007, nr. 3-4, p. 44-46.
7. PĂCURARU, Veronica. Semasiologia între tradiție și inovație. În: *Akados. Revistă de știință, inovare, cultură și artă*. Chișinău, 2010, nr. 1, p. 129-131.
8. VULPE, Ana. Parcursul lexicografiei basarabene: de la dicționarele lui N. Corlăteanu la dicționarele digitale. În: *Philologia*. 2016, nr. 5-6, p. 130-137.

Notă: Articolul a fost realizat în cadrul proiectului de cercetare 20.80009.1606.01 *Valorificarea științifică a patrimoniului lingvistic național în contextul integrării europene*, Institutul de Filologie Română „B. P.-Hasdeu”.